

PREDAJA I ZAROBLJENIŠTVO

Utorak, 15. svibnja 1945.

Hodao sam tako u tu tamnu noć slijedeći bjelinu, sitnim kamenom učvršćene, ceste. Čuo sam zvuk udara metala o metal svaki put kada je netko odbacio oružje na hrpu pored ceste kako sam ja to učinio prije nekoliko trenutaka. Čuo sam korake iza mene, ali se nisam usudio osvrnuti ili pričekati da me netko sustigne. Nisam se usudio okrenuti i pozvati imenom onoga tko me slijedi. Tako smo hodali jedan za drugim što mi se činilo kao u beskonačnost. Čuo sam samo korake kada bi obuća zaškripala gazeći tvrdu površinu ceste. To je bio jedini zvuk života te crne noći pri potpuno novim okolnostima i pod nepoznatim činjenicama koje su se posve razlikovale od onih od sat-dva prije.

Alea iacta esto! Kocka je pala - mislio sam u sebi, a od osjećaja straha i nemoći naježila mi se koža. Osjećaj nečega nepoznatog i stravičnog kao da je teško pao na moja ramena, pa mi je pod tim umišljenim teretom potekao hladan znoj niz leđa. Nisam bio siguran da me netko promatra u mraku, pa sam bio vrlo iznenađen kada se negdje iz tame javio zapovijedajući glas: "Skreni levo s ceste! Skreni!"

Nisam siguran jesam li vidio odsjaj svjetla s oružja preda mnom ili je to bila neka prepreka ili netko tko se ispriječio na cesti. Poslušao sam pokorno zapovijed i odmah skrenuo lijevo, zagazio u jarak pored ceste i odmah se zatim uspeo opet na ravnu površinu. Površina livade učinila mi se nekako poznatom i već nakon nekoliko koraka osjetio sam tu blizinu drugih ljudi. Pomislio sam da ta livada mora vrvjeti od vojnika koji su se predali prije mene. To je vjerojatno neko logorište za ratne zarobljenike na jednoj livadi blizu Slovenj Gradeca. Tu je vjerojatno bitnica jučer bila u svom posljednjem borbenom položaju.

Nije prošlo dugo kada sam se skoro spotaknuo o tijelo koje je ležalo na vlažnom tlu, pa potihom upitam: "Molim, možete li mi reći kuda da idem? Jeste li isto zarobljenik?" Odmah se javi umoran glas mrmljajući: "Zaveži! Šuti i lezi gdje god nađeš mjesto." Krenuo sam oprezno dalje u mraku i ponovno se spotaknuo o ležeće tijelo, koje je samo bunovno promrsilo neku kletvu. Konačno sam se spustio na koljena i, polako pipajući, pred sobom nastavio tražiti mjesto gdje bih se mogao skrasiti među tom gomilom tijela koja su ležala koje kuda i bez reda na livadi.

Kada sam pronašao mjesto, koje mi se učinilo dovoljno širokim među ležećim tijelima, spustio sam se oprezno među njih. Izvukao sam svoju vunenu deku i toliko odmotao da se mogu na nju sam ispružiti. Pod glavu sam stavio

naprtnjaču i pogled usmjerio u tamno nebo na kojem su treperile zvijezde. U toj nestvarnoj tišini čula se katkada pucnjava iz neodređene udaljenosti, a tu i tamo je zaplamsala svjetleća raketa iz smjera odakle sam došao. Povremeno se čulo škljocanje metala kao kod napinjanja zatvarača, pa oštra i kratka zapovijed. Potom bi opet nastupila tišina koje je prekidalo samo šuškanje ili hrkanje umornih tijela oko mene. Uskoro sam i ja zaspao snom premorenog.

Mora da sam spavao vrlo dubokim snom nekoliko sati, jer kada sam se probudio bilo je već svanulo. Uspravio sam se sjedeći i pogledom pretraživao okolinu, pa sam s izvjesnim zadovoljstvom ustanovio, da sam bio u pravu što se tiče ove livade. Tu je bitnica jučer gađala nasumce preko u blizini brda, a po Vlatkovoj besmislenoj zapovijedi. Da je to bilo prije manje od 24 sata učinilo mi se toliko nevjerojatnim, pogotovo kada sam unaokolo vidio desetke, pa dalje tamo sigurno više stotina, ljudskih tijela kako leže na toj livadi. Sigurno su svi zarobljenici kao i ja, pa sam svratio pogled na vojnika koji je još ležao pored mene, a na sebi imao domobransku odoru kao i većina ostalih vojnika u mojoj neposrednoj blizini. Nekoliko njih je bilo u građanskoj odjeći ili su bili obukli neku mješavinu dijelova vojničke i nevojničke odjeće.

Obratio sam se tihim glasom svom susjedu u domobranskoj odori: "Prijetelju, reci, kada si došao ovamo i odakle si?" - "Gospodine, nemojte ustati! Lezite odmah, pa možemo razgovarati" odgovori mi zabrinuti glas, pa odmah nastavi: "Bili smo uhvaćeni jučer poslije podne nakon što su nas naši časnici napustili. Oni su se požurili da bi se pridružili ustašama koji su napredovali mnogo dalje ispred nas. Iznenada smo bili opkoljeni sa svih strana, pa smo odbacili oružje i predali se partizanima. To je sve!" Nakon kratke stanke nastavi moj ležeći susjed: "Gospodine, pa vi ste časnik! Zašto ste vi ovdje? Zašto se ne presvučete u nešto drugo ili bar uklonite vaše časničke oznake?"

Zbilja glupo od mene što nisam mislio i učinio to prije, još za vrijeme mraka, nego sada pred svima po svjetlu dana. Brzo sam izvadio svoje civilno odijelo iz naprtnjače, pa mi uz priličan napor konačno uspije izuti čizme s nabreklih nogu, jer ih nisam izuvao već nekoliko dana. Pored naprtnjače sam spazio par novih talijanskih cipela koje je Virag pričvrstio sinoć na moju naprtnjaču. Bože, gdje je ostao Virag? Gdje su ostali vojnici naše bitnice? Htio sam se ustati i pogledati unaokolo gdje su se smjestili, kad primijetih da se tamo kod ceste skuplja nekoliko vojnika, ali naoružanih i s crvenom zvijezdom na njihovim trorogim šajkačama. Požurio sam s presvlačenjem da bih navukao čizme, a sare samo djelomično skrio pod nogavice. Ponovno sam svratio pogled prema cesti gdje je sada bilo sve više partizana od kojih su se već neki milili među ležećim tijelima. Neki su se već vraćali natrag noseći u ruci odjeću i drugo što su očito skupili među zarobljenicima. Spoznao sam da nemam više vremena dovršiti presvlačenje i pospremiti stvari oko sebe prije nego do mene stigne jedan od grabežljivaca.

Odjednom se preda mnom stvori bijedno odjeveni partizan, pa reče: "Gle, imaš dobar par cipela tamo - eh, pa i oficirsku bluzu i hlače imaš! To upravo

meni treba. Ti sigurno nećeš uzeti moje stare stvari u zamjenu, zar ne?" - Bio sam iznenađen njegovim dolaskom kao da je pao s neba preda me, pa jedva promucah: "Ne druže, samo ti uzmi te stvari koje trebaš. Tebi one trebaju više nego meni sada." - "Druže, ja ću uzeti jer si mi dao, a ne tražiš ništa u zamjenu. Zdravo! Smrt fašizmu!" pozdravi zadovoljni vojnik, te se vrati natrag odakle je tako nenadano prišao.

Na jednom neodređenom mjestu pobjednici «džoraju» predmete s pobijeđenima.

Dakle, to je bio moj prvi neposredni dodir i razgovor s neprijateljem. To je vojnik pobjedničke vojske osloboditelja koji će donijeti mir i učiniti da bude reda u novoj državi svih naroda Jugoslavije. Primijetio sam da se približava sve više grabežljivaca, pa sam se odlučio riješiti prvo svih svojih vojničkih predmeta i odjeće. Morat ću sakriti čizme što je bolje moguće pod nogavice, pa sam podvukao noge pod sebe čim mi je pristupio sljedeći partizan.

Taj je opazio moju, pustom obloženu, čaturicu pa mi je odmah oduzeo jer je dio neprijateljske vojničke opreme. Zatim je tražio moju potpuno novu emajliranu zdjelu s tanjurom i kompletnim priborom za jelo s nikal nožem, vilicom i žlicom. To je bio dar mojih roditelja kada sam s tatom išao planinariti, ali taj pribor nisam nikada koristio. U zamjenu za taj lijepi pribor predao mi je, taj podrtni vojnik, svoju staru i otrcanu porciju koja je očito bila izložena mnogim udarcima sudeći po broje udubina na njoj. Porcija je bila bez rupa pa mi je kasnije dobro poslužila.

Moj se posjed vrlo brzo smanjivao, pa sam zabrinut razmislio što je najvažnije sačuvati od svega što je još preostalo. Odlučio sam na sebi nositi vrećicu s vrijednostima koje bih mogao u nuždi zamijeniti za nešto da bih mogao preživjeti. Moj život će možda ovisiti o tome što uspijem spasiti od tog grabeža. Na dno naprtnjače sam spremio nešto dvopeka, komad slanine i par konzervi, kutije s nešto lijekova, zavoja, škarice, kutijicu s priborom za brijanje s dva žileta, te džepni nožić kojega još nisu oduzeli. Gunj je bio dio vitalne opreme, pa sam maminu deku od fine mohair vune smotao da bude što

manja da je mogu nositi na leđima ispod naprtnjače. I dok sam spremao preostale stvari u naprtnjaču, primijetio sam da na travi leži još nešto rublja i toaletne stvari, a među njima djedov poveći džepni sat, što mi ga je otac dao na oproštaju.

U tom se trenutku odnekuda stvori neki pohabani partizan, pa se kao kobac ustremi na te stvarčice na zemlji. Još se nisam ni snašao, već ih više nije bilo. Uzalud sam zvao za tim kradljivcem koji mi je oduzeo nešto - nisam pravo znao što - ali sam brzo strpao djedov sat u njedra. Htio sam se dignuti za tim lopovom, ali me moj susjed prisili ostati gdje jesam. Jedino mi je još preostalo promrmljati za tom protuhom: "Proklet bio do vijeka! Proklet, proklet..." Srećom, uskoro je došao kraj toj prvoj grabežnoj pljački pobjedničkih vojnika koje će slijediti još mnoge. Brzo sam shvatio što vojnici Narodno-oslobodilačke vojske (NOV) misle kada traže da se što "džora", što je zapravo odgovaralo prisilnoj zamjeni pod prijetnjom sile ili nasilja. A što će biti kada više neću imati išta za "džoranje" osim svoga vlastitog života?

Obuzeo me je osjećaj nemoći, a strah pred neumitnim počeo je paralizirati moje osjećaje i rasuđivanje. Srećom, "džoranje" je prestalo kada su se zarobljenici blizu ceste počeli dizati krenuvši prema cesti gdje se je skupilo mnogo vojnika s petokrakama. Čelo je formirane kolone zarobljenika već krenulo prema Slovenj Gradecu u pratnji stražara iz oveće skupine naoružanih vojnika na cesti. Zarobljenici su se skupljali kod tog jedinog izlaza s livade odakle su se čule glasne psovke i pogrde upućene zarobljenicima. Vidio sam da zarobljenici sa svih strana livade streme toj skupini kod izlaza. To je već više sličilo stadu ovaca koje pokorno stremi izlazu iz tora prema svojoj nepoznatoj sudbini.

Livada kod zaselka Pameče gdje se je autor nalazio u jutro 15. svibnja 1945.

Pokupio sam naprtnjaču smjestivši gunj ispod i polako krenuo prema "izlazu" pridruživši se ostalim zarobljenicima. Kada sam bio dovoljno blizu ceste čuo sam jasno zapovijed: "DOMOBRANI U ČETVEROREDE. KRENI! NE ZAOSTAJ! SAMO DOMOBRANI NAPRIJED!" a onda nešto drugačija

zapovijed: "USTAŠE NA LEVO! USTAŠE LEVO!" - Slijedile su kletve i psovke, povici i krikovi, te ponavljanja zapovijedi bez kraja i konca. Dakle, to je bilo prvo razdvajanje ratnih zarobljenika na "dobre" i "zle". Bilo je očito, da će se mnogi od potonjih nastojati umiješati među zarobljenike još u domobranskoj odori ili one odjevene u kojekakve kombinacije vojničke ili građanske odjeće. Činilo se kao da je većina zarobljenika s mnogo dovitljivosti nastojala zabašuriti svoje pravo vojničko porijeklo. Na osnovu dijelova vojničke odora koje su ostale na zarobljenicima ipak se moglo zaključiti jesu li bili u domobranskim ili ustaškim jedinicama.

Ljudi oko mene bili su na izgled svi iz jednostavnih prilika, umorni i prljavi, obični vojnici koji vjerojatno nisu počinili nikakva zlodjela, koja bi opteretila ljudsku savjest ili su postali ratni zločinci tijekom rata. Na tren sam pomislio, kakav je to surov način tako nemilosrdno odvajati one koji su bili vojnici u ustaškim jedinicama, pa se sada nastoje sakriti među svoje suborce domobrane. Većina nas je bila pozvana služiti u hrvatskim oružanim snagama - nikoga se od nas nije pitalo želi li to ili kojoj će jedinici biti dodijeljen i na kojem bojištu ratovati. A oni, koji su stvarno počinili zločine protiv čovječnosti i bili ratni zločinci, sada se s priličnom vjerojatnošću više ne nalaze među nama. Njima je možda uspjelo još na vrijeme pobjeći u sigurnost ili su se negdje dobro sakrili ili će ih već netko drugi kad tad uhvatiti i privesti kazni.

Kada sam stigao do uskog grla kod izlaza s livade nastojao sam se priključiti i svrstati u jedan četverored. Kod toga smo morali trčati da stignemo već odmaklu kolonu na cesti. To je bio prvi od mnogih trkova koje ću morati učiniti da bih ostao u ljudskoj gomili umjesto da hodam ili trčim sam bez zaštite drugih. Masa je u koloni pružala izvjesnu zaštitu i sigurnost, dok će pojedinca psovati i grditi, udarati i mučiti na najgore moguće načine, kako ću to sam uskoro iskusiti na svojoj koži.

Tako sam po prvi puta morao trčati između dva reda naoružanih vojnika koji su psovali i vikali, urlali i tukli nemilosrdno po svakome tko nije dovoljno brzo trčao cijelom dužinom između redova. Ja sam uspio protrčati dosta kratku stazu i sav zadihan stigao sam do začelja kolone, a da nisam bio udaren nijedanput. Ipak ta me je trka, a bit će ih sigurno još mnogih, podsjetila na romane gdje se opisuje kako divljaci i primitivci tuku i muče svoje zarobljenike na sličan način. Ubrzo smo stigli do Slovenj Gradeca, te nastavili koračati u četveroredima kroz središte gradića bez stanke ili zaustavljanja. Na južnom izlazu iz gradića kolona je usporila jer smo stigli pred jednu ovelu smeđu obojenu zgradu koja je mogla biti neka škola ili vojarna ili tome nešto slično. Prošli smo kroz glavni nadsvođeni ulaz i našli se na velikom pošljunčenom dvorištu s nešto niskih zgrada s obje strane.

Tu nas dočeka vika i psovke te urlanje zapovijedi iznad glasnih partizanskih pjesama koje su treštale iz zvučnika: "Domobrani, nađite svoj vojni odsek! Vojni odsek - samo domobrani. Domobrani - idite gore u voćnjak!" Iza pošljunčenog i ograđenog dvorišta nastavljala se livada, a još dalje prostirao

se u laganom usponu veliki voćnjak sve tamo do podnožja manjeg brežuljka. Na livadi se vrzmalo više stotina neodlučnih osoba kao u nekoj košnici gdje svatko traži svoj putokaz prema pravome mjestu. Podalje u voćnjaku vidio sam manje i veće grupe osoba kako se okupljuju oko većih stabala kao da traže sjenu i zaštitu od sunca. Bilo je već blizu podneva, pa će dan biti vruć, a čekanje na suncu još će više tjerati na žeđ. Od jučer navečer nisam ništa pio, pa su mi se usta osušila. Strah i nepoznate opasnosti kao da su potpuno obmanule moja čula i osjećaje.

Slijedio sam supatnike u grupi preko livade do voćnjaka gdje sam primijetio da je na nekim od većih stabala pričvršćena ploča s imenom vojnog odsjeka. Pokoji putokaz upućivao je prema vojnim odsjecima (V.O.) koji su bili nešto podalje i poviše u voćnjaku. Trebao sam dosta vremena dok sam pronašao putokaz i krenuo laganim usponom prema V.O. OSIJEK. Prolazeći između manjih i većih skupina zarobljenika vidio sam kako se neki grle i ljube od sreće da su našli nekog svog rođaka ili prijatelja ili poznatog suborca. Ti su sretni susreti pobudili u meni nadu da ću i ja možda naći nekog poznatog ili kojeg druga iz Osijeka odnosno suborca iz naše bitnice. Osjetio sam izvjesno olakšanje stigavši u ovaj zarobljenički logor, a nakon odluke prošle noći da se predamo Armiji. U meni se probudio tračak nade da bi ovaj strahotni i jalovi rat možda mogao sretno završiti, kako za mene tako i za mnoge druge ovdje okupljene.

Nakon nekoliko neuspješnih traženja i raspitivanja kod drugih zarobljenika naišao sam slučajno na jedan V.O. gdje se skupilo dosta topnika naše bitnice. Našao sam ih tamo nekoliko, pa su me razdragani pozdravili i pričali da je većina ostalih topnika slijedila mene i predala se Armiji. Ostatak topnika, pa i Virag, nalaze se u drugom V.O.-u nešto dalje i na drugoj strani voćnjaka. Na čas sam ih poželio potražiti i vidjeti kako su, ali za mene je bilo važnije čim prije pronaći osječki V.O. koji se nalazio negdje sasvim gore u lijevom dijelu voćnjaka. Poslijepodne je već poodmaklo, a hodanje po voćnjaku kao da je iscijedilo moje zadnje tjelesne rezerve. Odjednom me je spopala čudna slabost i bezvoljnost nakon svega što sam doživio u posljednjih dvadeset sati.

“O Bože Svevišnji! Nije li to sin doktora Zlatka? Dođi ovamo, ovamo Zvonko! O, sine, kako si ti upao u tu zbrku i nepriliku?” prepoznao me je tatin, nešto mlađi, kolega, Dr. Franjo Pašer, koji me je primijetio već iz daljine, te mi prišao iz oveće grupe ljudi koji su se okupili ispod poveće jabuke. Nekoliko se glava okrenulo u mom smjeru i ja sam bio srdačno pozdravljen od više osoba, koje uopće nisam poznavao. Kasnije sam saznao da je većina tih poznanika u stvari bila klijentela moga oca odvjetnika u Osijeku. Njegov me je ugled i dobar glas sada učinio sretnim i pobudio osjećaj dobronamjernosti i izvjesne privrženosti s tim ljudima. U grupi je bilo nekoliko viših domobranskih časnika i starijih od mene, pa sam se unatoč svemu osjećao kao da sam se vratio pod okrilje obitelji i prijatelja.

Taj sretni okvir, u stvarnosti vrlo turobne slike, nije dugo potrajao, pa me je spopao onaj opći dojam nemirne tjeskobe i zabrinutosti koji je vladao među svima nazočnima. Ljudi su se muvali i kao bez cilja lutali unaokolo tražeći rođake ili prijatelje, dok su drugi tražili vodu i nešto za jelo. Logorska uprava nije izdavala nikakvu hranu, dok se po vodu moglo otići do pipe tamo dolje blizu velike zgrade. Tamo se stvorio vrlo dug red onih koji su čekali da dođu do slavine, a osim toga su bili izloženi lošoj volji i zlostavljanjima stražara kojih je tamo bilo više, jer su u donjem dijelu logora bili zarobljeni ustaše. Mi smo se snabdijevali vodom iz potočića koji je tekao kroz voćnjak ili ga je netko iskopao zbog odvodnje - glavno da je u njemu bilo nešto tekuće vode. U logoru nije bilo nikakvih sanitarnih uređaja, a da ne govorimo o medicinskoj službi. Taj logor u Slovenj Gradecu sigurno nije bio unaprijed pripremljen primiti zarobljenike pa smo ovamo bili dovedeni samo u prolazu. To je sada bilo svima jasno. Zašto bi se pobjednik u ratu unaprijed zamario brigom za gubitnike?

Pogled na sjeverno pročelje vojarnе bivše kraljevske jugoslavenske vojske u Slovenj Gradecu u današnjem stanju. Glavni ulaz u zgradu je zatvoren dogradnjama.

Uskoro sam primijetio da partizani naročito loše i ružno postupanje sa časnicima. Za časnike je bilo bolje što prije zaboraviti svoj čin i položaj te postati jednaki među jednakima, jer je to bilo po volji pobjedničkih vojnika. Naučio sam brzo da je važno ništa ili što je manje moguće govoriti o sebi, jer nitko nije bio siguran da ga neće netko prepoznati ili potkazati zbog nekog krivog svjedočanstva. Vojnici Oslobođilačke Armije su smatrali časnike glavnim neprijateljem i krivcem za sve ratne zločine počinjene nad narodom. Časnici su vodili i zapovijedali vojnicima da se bore protiv partizana i zato su krivi za sve. To je bio razlog što su nas poslali da se okupimo po V.O.-ima, jer će tamo biti najveća vjerojatnost da se zarobljenici međusobno poznaju. Ideja je pobjedničkog Oslobođioca bila da će na taj način moći saznati i raskrinkati svakoga, u okupljenoj grupi zarobljenika, tko je bio ustaša ili još gore "pravi" ratni zločinac. Nadali su se da će na taj način doći do nekog samo odabiranja ili selekcije pod pritiskom straha i prisilom, a u želji za samoodržanjem.

S mrakom noći logorom je zavladao nestvarni i nespokojni mir. Netko je od mojih novostečenih starijih prijatelja izračunao, a na temelje površine voćnjaka te gustoće okupljenih osoba na tom prostoru, većinom domobrana i civila, da se u gornjem dijelu logorišta sada nalazi više od 20.000 osoba. Na osnovu tih opažanja moglo se zaključiti, da se na ostalom, u stvari većem dijelu prostora logorišta ispod voćnjaka i između zgrada nalazi još daljnjih barem 20.000 zarobljenih ustaških vojnika. Nevjerojatnom mi se učinila brojka od oko 40.000 ljudi, koji su bili zarobljeni i dovedeni u taj privremeni logor kod Slovenj Gradeca. Buka razglasa nije prestajala niti noću, a povremeno su se mogle slabo čuti neke zapovijedi pored stalnog ponavljanja partizanskih pjesama.

Partizanske su pjesme imale sasvim drugačiji karakter, kako po melodiji tako i po riječima, od onih koje sam naučio u tijekom svoje kratke vojne obuke. Ne sjećam se da smo potonje ikada pjevali dok sam bio s bitnicom, a sada sam počeo "učiti" nove pjesme u kojima se u glavnom spominjalo Tita. Jedna od prvih, koje sam zapamtio, bile su: "Druže Tito, mi ti se kunemo .." ili "Druže Tito, ljubičice bijela .." U jednoj se pjevalo o nekom Kozaračkom kolu u kome se je spominjala planina Kozara, o kojoj još do sada nisam ništa čuo.

Unutar logora, bar ovdje gore u voćnjaku kod nas, nije bilo "džoranja" i nitko od partizana nije dolazio tako daleko u logorište. Tijekom dana pozivali su zarobljenike, koji su mlađi od 17 godina, da se jave kod komande logora. Nitko se od tih mladića više nije vratio svojoj grupi u V.O.-u pa su se počele širiti kojekakve vijesti što se moglo njima dogoditi. Uskoro ćemo to mi saznati i oćutjeti na vlastitoj koži, čemu će poslužiti ti mladići, koje su zbog mladosti odvojili od rodbine i starijih zarobljenih suboraca.

Vedre noći su u to doba godine bile pro hladne, a vlažne su se magle spuštale na kotline. U logorištu je bilo teško sagraditi privremeno ognjište, jer praktički nije bilo gorivog materijala kojim bi se mogla održavati vatra da bi se netko noću pored nje ogrijavao. Nad logor se spustila magla u kojoj su nestajali zadnji slabi oblačci dima iz rijetkih ognjišta koja su se polako gasila. Unatoč hladnoći i sumaglici, tisuće i tisuće zarobljenika obvladao je san. Prionuli su tijelom uz tijelo, da bi održali toplinu tijela ili ih se više smotalo pod jednim gunjem. Sretan je bio onaj tko je ovdje imao svoj gunj. U mislima sam zahvaljivao majci na njezinoj brizi i želji da ponesem njezini mohair gunj u koji sam se umotao, pa me je u njezovoj toplini uskoro savladao san.

* * * * *